

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Geographica 12(2018)

ISSN 2084-5456

DOI 10.24917/20845456.12.7

Mariusz Szubert

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Polska

Nauczanie geografii regionalnej Polski a przełamywanie stereotypowego postrzegania regionu i miasta na przykładzie konurbacji górnośląskiej oraz Łodzi

Streszczenie

W konurbacji górnośląskiej oraz w Łodzi w wyniku transformacji gospodarczej zaszły diametralne zmiany gospodarcze. Uwidaczniają się one w strukturze zatrudnienia oraz w strukturze produkcji. Wzrosło zatrudnienie w usługach, a zmalało w przemyśle. Tradycyjne działy przemysłu uległy znaczącemu ograniczeniu lub zanikły. W miastach konurbacji górnośląskiej dotyczy to przede wszystkim górnictwa węgla kamiennego i hutnictwa, a w Łodzi – włókiennictwa. Dalsze zmiany, również krajobrazowe zachodzą w efekcie metropolizacji i rozwoju funkcji metropolitalnych. W miastach Metropolii Śląsko-Zagłębiowskiej, na terenach pokopalnianych powstały nowoczesne kompleksy usługowe, kulturalne oraz rekreacyjne. W Łodzi część dawnych fabryk włókienniczych również dostosowano do nowych funkcji. Dawne tradycje przemysłowe stały się elementem dziedzictwa kulturowego i przyczyniły się do rozwoju turystyki postindustrialnej.

Teaching regional geography of Poland and breaking stereotypes in perception of cities and regions - on examples of Upper Silesia and Łódź

Abstract

Economics of Upper Silesian conurbation and Łódź region were deeply changed by Poland's economic reform. Employment in industry decrease at the expense of services sector. Traditional sectors of industry were limited or completely reduced. Mining and steelworks sectors were touched by this process. In Upper Silesian region while in Łódź it was textile sector. Contemporary metropolization is causing further changes, also in landscape. In cities of Upper Silesian conurbation old mining areas has been changed into modern cultural, services and recreation areas. Old textile factories in Łódź are getting new functions during revitalization. Industrial traditions as a part of local heritage became crucial for growth of postindustrial tourism.

Słowa kluczowe: konurbacja górnośląska, Metropolia Śląsko-Zagłębiowska, Łódź, edukacja geograficzna, górnictwo, włókiennictwo, przemysł, usługi, turystyka kulturowa, metropolizacja.

Keywords: Upper Silesian conurbation, Łódź, geographical education, mining, textiles, industry, services, cultural tourism, metropolization

Otrzymano: 21.10.2018

Received: 21.10.2018

Zaakceptowano: 30.12.2018

Accepted: 30.12.2018

Sugerowana cytacja / Suggested citation:

Szubert, M., (2019), Nauczanie geografii regionalnej Polski a przełamywanie stereotypowego postrzegania regionu i miasta na przykładzie konurbacji górnośląskiej oraz Łodzi. *Studia Geographica* 12, 90–??, doi: 10.24917/20845456.12.7

Wprowadzenie

Analiza treści nauczania geografii oraz wymagań szczegółowych zawartych w obowiązującej podstawie programowej kształcenia ogólnego, daje możliwość kreatywnego podejścia do nauczania o regionach geograficznych Polski. Nauczyciel ma możliwość prezentacji nowych trendów w rozwoju regionów, wpływających na krajobraz kulturowy i związane z tym postrzeganie regionu. W zapisach podstawy programowej dla II etapu edukacyjnego w treściach nauczania dotyczących krajobrazów Polski wskazano m.in. krajobraz miejsko-przemysłowy i odniesiono go do Wyżyny Śląskiej. W III etapie edukacyjnym treści nauczania dotyczące regionów Polski i zmian w nich zachodzących znajdują się w regionach geograficznych Polski (VII) i w wybranych zagadnieniach geografii gospodarczej Polski (VI). W IV etapie edukacyjnym w zakresie podstawowym, w wymaganiach szczegółowych kształcenie o regionach geograficznych Polski określają treści nauczania dotyczące przemian struktur demograficznych i społecznych oraz procesów osadniczych (XV). Natomiast na poziomie rozszerzonym zakres kształcenia regionalnego określają przede wszystkim treści nauczania w części XIV „Zróżnicowanie krajobrazowe Polski” (krajobraz wielkich miast, przemysłowy, górniczy, komunikacyjny). W świetle zapisów w podstawie programowej, można stwierdzić, że tematyka krajobrazowa jest ważnym elementem edukacji geograficznej na wszystkich etapach kształcenia. Zdaniem J. Szczęsnej (2010) na poziomie szkoły podstawowej edukacja jest spójna i pełna. Ukształtowane wyobrażenie o krajobrazie przekłada się na postrzeganie regionu – jego wizerunek.

Istotną rolę w kształtowaniu wizerunku regionu u uczniów spełniają podręczniki szkolne do geografii. Analizie poddano treści dotyczące miast konurbacji górnośląskiej oraz Łodzi, w podręcznikach wybranych wydawnictw dla uczniów 3. klasy gimnazjum (Wyd. Nowa Era, Oficyna Wyd. Turpress, Stowarzyszenie Oświatowców Polskich, Wyd. Eduk. Wiking, Wyd. Szkolne PWN, WSiP); dla uczniów 5. i 7. klasy szkoły podstawowej (Wyd. Nowa Era, WSiP, Wyd. Pedagogiczne Operon); dla uczniów liceum ogólnokształcącego (Wyd. Nowa Era, WSiP). W opisach miast konurbacji górnośląskiej akcentuje się rolę górnictwa węgla kamiennego w rozwoju i ich gospodarce oraz zachodzące zmiany strukturalne w przemyśle tych miast. Współczesne ich oblicze związane z rozwojem usług zajmuje drugorzędną pozycję, a ich atrakcyjność turystyczna najczęściej jest pomijana. W przypadku Łodzi akcentuje się zanik włókiennictwa oraz dynamiczny rozwój produkcji wyrobów AGD i urządzeń elektronicznych. W charakterystyce miasta pomija się jego walory kulturowe.

Celem publikacji jest wskazanie najważniejszych zmian w gospodarce i w krajobrazie miast konurbacji górnośląskiej oraz Łodzi. Eksponowanie wskazanych zmian podczas lekcji geografii da uczniom możliwość tworzenia wizerunku tych miast odbiegającego od funkcjonującego stereotypowego ich postrzegania.

Publikację powstała na podstawie analizy literatury, materiałów źródłowych (statystycznych, kartograficznych, ikonograficznych, stron internetowych miast, lokalnych i regionalnych organizacji turystycznych, muzeów) oraz obserwacje terenowe w miastach konurbacji górnośląskiej i w Łodzi udokumentowanych fotograficznie.

Pierwsza dekada XXI w. to czas niezwykle dynamicznego rozwoju gospodarczego Polski, zmieniającego oblicze regionów, miast i wsi. Zanikają lub zmieniają się tradycyjne formy działalności gospodarczej oraz rozwijają się nowe, zmieniające w istotny sposób wizerunek regionu. Zmiany w miastach – ośrodkach przemysłowych wymuszone są restrukturyzacją przemysłu, rozwojem przemysłu wysokich technologii oraz zmniejszaniem się roli przemysłu na rzecz wzrostu znaczenia usług. Pojawiają się również nowe usługi zaspokajające potrzeby współczesnego społeczeństwa. Zmiany te powodują ewolucję krajobrazów kulturowych (Myga-Piątek, 2012). Problematyka zmian krajobrazu kulturowego w różnych regionach Polski jest szeroko prezentowana w literaturze. Dla edukacji szkolnej szczególnie pomocne może być kompleksowe jej opracowanie dla różnych regionów Polski przez J. Plit (2016).

Zmiany, o których mowa są również przedmiotem doniesień i komentarzy medialnych. Są też sygnalizowane poprzez lokalne i regionalne witryny internetowe gmin, miast, powiatów oraz województw. Mnogość oraz różnorodność tych informacji nie przekłada się niestety na spójny wizerunek regionu. Funkcjonują zatem stereotypy, a nowe trendy w postrzeganiu regionu zajmują drugoplanową pozycję. Dotyczy to niestety również edukacji. Potwierdzeniem tej tezy są wyniki badań dotyczących wizerunku konurbacji górnośląskiej, przeprowadzonych wśród studentów stacjonarnych 2. i 3. roku Turystyki i rekreacji, studiujących w Instytucie Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie (Żemła, Szubert, 2018). Górny Śląsk wywołuje jednoznaczne skojarzenia z górnictwem węgla kamiennego (węgiel, kopalnie, wydobywanie), hutnictwem (huty), przemysłem ciężkim, zanieczyszczeniem powietrza, smogiem. Zdecydowana większość respondentów ma utrwalony niekorzystny wizerunek miast konurbacji. Postrzegając je jako przemysłowe wskazują, że są brudne, betonowe, nieciekawe, nudne, biedne. Odległym natomiast okazało się postrzeganie ich jako miast tętniących życiem, pełnych energii, kreatywnych, zielonych, nowoczesnych, artystycznych oraz godnych odwiedzenia z powodu odbywających się tam wydarzeń kulturalnych oraz posiadanych atrakcji turystyczno-krajoznawczych. Trzeba również podkreślić, iż respondenci dorastali i byli edukowani w okresie zaawansowanej transformacji gospodarczej, zmieniającej otaczającą ich rzeczywistość. Co ciekawe i zastanawiające – respondenci w przeważającej części mieszkają w Małopolsce, a więc w sąsiedztwie konurbacji górnośląskiej (Żemła, Szubert, 2018).

Powyższe wnioski wskazują, że od początku edukacji musi być kształtowany w świadomości uczniów wizerunek regionu (miasta), uwzględniający zachodzące w nim (w nich) zmiany. Szczególna w tym rola przypada nauczycielom geografii, ponieważ budują oni podczas lekcji ów wizerunek regionu lub miasta. Zgodnie z ujęciem J. Cromptona (1979) wizerunek miejsca jest sumą sumą przekonań, wrażeń,

myśli, wyobrażeń i emocji jednostki bądź grupy osób. Jest konglomeratem złożonym z uczuć, sądów, opinii, postaw i faktów (Szromnik 2016).

Górny Śląsk – konurbacja górnośląska

W podręcznikach do przyrody i geografii dla szkoły podstawowej oraz do geografii dla uczniów gimnazjum i szkół ponadgimnazjalnych pojawiają się określenia: Górnośląski Okręg Przemysłowy, aglomeracja górnośląska oraz konurbacja górnośląska. W ujęciu przestrzennym kojarzone są one z zespołem miast najbardziej zurbanizowanej i uprzemysłowionej części Polski, Górnym Śląskiem lub województwem śląskim. Treści dotyczące konurbacji rozproszone były (i są) w kilku tematach omówionych w rozdziałach: ludność, urbanizacja, przemysł, usługi oraz degradacja środowiska przyrodniczego. Zatem synteza oraz kreowanie nowego wizerunku regionu było (i jest) rolą nauczyciela.

Konurbację górnośląską tworzy 19 miast (tab. 1) leżących na Wyżynie Katowickiej i Garbie Tarnogórskim, w środkowej części województwa śląskiego. Miasta te zajmują ok. 12% powierzchni tego województwa i zamieszkuje je 44% jego ludności (*Rocznik statystyczny*, 2017). Wśród nich są dwa miasta ponad dwustutysięczne (Katowice i Sosnowiec) oraz trzy ponad stuipięćdziesiątysięczne. Powierzchniowo największymi są: Dąbrowa Górnicza, Katowice, Jaworzno i Gliwice. Gęstość zaludnienia w konurbacji (1 370 osób/km²) ok. 3,7-krotnie przewyższa ten wskaźnik dla województwa śląskiego (370 osób/km²). Występuje również znaczące jej zróżnicowanie w poszczególnych miastach. Najgęściej zaludnione są Świętochłowice. Najmniejsze zagęszczenie ludności na 1 km² występuje w Mikołowie. Różnice w gęstości zaludnienia obserwuje się również pomiędzy sąsiadującymi miastami np. Katowicami, Sosnowcem, Chorzowem i Bytomiem lub Mysłowicami, Sosnowcem i Jaworzniem (tab. 1).

Tab. 1. Miasta konurbacji górnośląskiej wg liczby mieszkańców w 2017 r.

Lp.	Miasto	Liczba mieszkańców w tys.	Powierzchnia w km ²	Gęstość zaludnienia osoby/km ²
1	Katowice	298,1	165	1 806,7
2	Sosnowiec	205,9	91	2 262,7
3	Gliwice	182,2	134	1 359,7
4	Zabrze	175,5	80	2 193,8
5	Bytom	169,6	69	2 458,0
6	Ruda Śląska	139,1	78	1 783,3
7	Tychy	128,4	82	1 565,9
8	Dąbrowa Górnicza	121,8	189	644,4
9	Chorzów	109,4	33	3 315,2
10	Jaworzno	92,5	153	604,8

11	Mysłowice	74,6	66	1 130,3
12	Siemianowice Śląskie	67,9	25	2 716,0
13	Tarnowskie Góry*	61,2	84	728,6
14	Będzin*	57,6	37	1556,8
15	Piekary Śląskie	56,0	40	1 556,8
16	Świętochłowice	50,6	13	3 892,3
17	Knurów*	38,7	34	1138,2
18	Mikołów*	40,1	79	507,6
19	Czeladź*	32,1	16	2006,3
	Ogółem	2011,3	1468	1370,1

* miasta nie należące do GZM

Opracowanie własne na podstawie: *Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej (2017), Powierzchnia i ludność w ujęciu terytorialnym w 2017 r. (2018).*

Miasta konurbacji przed rokiem 1945 rozwijały się w odmiennych warunkach politycznych, gospodarczych i społecznych. Część z nich leży na historycznym Górnym Śląsku, inne w Zagłębiu Dąbrowskim (Dąbrowa Górnicza, Sosnowiec, Będzin, Czeladź). Po 1815 r., przez kolejne sto lat, rozpatrywany obszar był podzielony pomiędzy trzy mocarstwa: Prusy (Górny Śląsk), Austro-Węgry i Rosję (Królestwo Polskie, Zagłębie Dąbrowskie), których granice stykały się pomiędzy Sosnowcem, Mysłowicami i Jaworzniem w miejscu nazywanym Trójkątem Trzech Cesarzy. W okresie międzywojennym (1918-1939) dzisiejszą konurbację dzieliła granica polsko-niemiecka. Mimo intensywnego powojennego rozwoju społeczno-gospodarczego konurbacja nie jest obszarem jednolitym kulturowo. Zachował się jej podział na część górnośląską i zagłębiowską.

Pośród 19 miast konurbacji górnośląskiej 14 tworzyło Górnośląski Związek Metropolitalny (GZM), będący „rdzeniem” Metropolii Śląsko-Zagłębiowskiej „Silesia” (Zuzańska-Żyśko, 2016). Od 1 stycznia 2018 r. konurbacja jest częścią Metropolii Śląsko-Zagłębiowskiej.

W 1989 r. u progu transformacji gospodarczej miasta konurbacji zdominowane były przez przemysł wydobywczy i ciężki. Zatrudnienie w przemyśle w 14 miastach Górnośląskiego Związku Metropolitalnego, a więc największych miast konurbacji przewyższało zatrudnienie w innych działach gospodarki – 52,5%, z czego w górnictwie węgla kamiennego pracowało 44,8%, a w hutnictwie 13,3%. W 38 kopalniach węgla kamiennego pracowało 228,2 tys., co stanowiło 44,8% zatrudnionych w przemyśle. Do największych ośrodków przemysłowych z dominacją górnictwa należały Katowice (wówczas największym ośrodkiem górniczym), Mysłowice, Bytom, Piekary Śląskie, Ruda Śląska, Jaworzno i Zabrze. W tym samym roku czynnych było 16 hut żelaza, zatrudniających 68 tys. pracowników, co stanowiło 13,3% zatrudnionych w przemyśle. Największymi ośrodkami hutniczymi były: Dąbrowa Górnicza, Bytom, Gliwice i Katowice (Tkocz, 2015).

Czy obecnie konurbacja górnośląska jest zdominowana przez górnictwo węgla kamiennego, hutnictwo i przemysł ciężki?

Po trwającej 25 lat restrukturyzacji w miastach Górnośląskiego Związku Metropolitalnego (GZM) dokonały się głębokie przemiany gospodarcze. W latach 1989-2012 zatrudnienie ogółem w GZM zmniejszyło się o 37,4%, a w przemyśle i budownictwie aż o 61,4%. W 1988 r. w przemyśle i budownictwie pracowało 626 tys. osób, czyli 63,3% ogółu zatrudnionych. Pozostałe działy gospodarki, głównie usługi zatrudniały 36,7% ogółu zatrudnionych. W 2012 r. relacje w zatrudnieniu uległy odwróceniu. Przemysł i budownictwo zatrudniały 35,3% ogółu zatrudnionych, a udział innych sektorów, zwłaszcza usług wzrósł do 64,7% (Tkocz, 2015).

W latach 1989-2012 liczba kopalń węgla kamiennego zmniejszyła się blisko 2,5-krotnie z 38 do 14, a zatrudnienie w górnictwie ponad pięciokrotnie z 228,4 tys. do 43,7 tys. osób (Tkocz, 2015). Przed 25 laty Katowice były największym ośrodkiem górniczym, gdzie w 6 kopalniach, zatrudniających ok. 35 tys. osób (Tkocz, 2015). Obecnie w Katowicach pozostały 3 kopalnie, a w słynącym z górnictwa Bytomiu – z 6 tylko 1. Górnictwo węgla kamiennego nie funkcjonuje w niegdyśszych miastach górniczych: Chorzowie, Dąbrowie Górniczej, Gliwicach i Świętochłowicach.

Liczba hut w latach 1989-2012 zmniejszyła się z 16 do 11, a zatrudnienie z 68 tys. (13,3% zatrudnionych w przemyśle) do 8 tys. osób (Tkocz, 2015). Huty żelaza przestały funkcjonować w Bytomiu, Siemianowicach Śląskich oraz Zabrze. Największym ośrodkiem hutnictwa żelaza jest Dąbrowa Górnicza. Zmiany nastąpiły również w innych działach przemysłu GOP: energetyce, koksownictwie, hutnictwie metali nieżelaznych, przemyśle metalowym, maszynowym, samochodowym, szklarskim i spożywczym.

Istotne zmiany w strukturze przemysłu metropolii zaszły w związku z inwestycjami w Katowickiej Specjalnej Strefie Ekonomicznej utworzonej w 1996 r., w której rozwinęła się produkcja m.in. samochodów oraz wyrobów dla motoryzacji, urządzeń elektrycznych, cementu, szkła, tworzyw sztucznych i artykułów spożywczych. Zmiany następowały również w związku z rozwojem funkcji metropolitalnych w Metropolii Śląsko-Zagłębiowskiej „Silesia”, zwłaszcza w jej rdzeniu, czyli miastach Górnośląskiego Związku Metropolitalnego. Najlepiej rozwinęły się funkcje decyzyjne i kontrolne, innowacji i konkurencyjności, *gateway* i funkcje symboliczne. Pojawiły się wyspecjalizowane usługi wyższego rzędu. W konsekwencji nastąpiły zmiany krajobrazowe oraz związane z funkcjami symbolicznymi wzrost potencjału kulturowego (Zuzańska-Żyśko, 2016).

Nowe obszary o cechach metropolitalnych najlepiej ukształtowane są w Katowicach, gdzie na terenach pokopalnianych zrealizowano inwestycje rewitalizacyjne – Strefę Kultury oraz Silesia City Center. W Strefie Kultury, która odmieniła krajobraz centrum Katowic znajdują się: Muzeum Śląskie, siedziba Narodowej Orkiestry Symfonicznej Polskiego Radia z salami koncertowymi oraz Międzynarodowe Centrum Kongresowe. Ze Strefą sąsiaduje Hala Widowiskowo-Sportowa „Spodek”, w której odbywają się imprezy sportowe i kulturalne o zasięgu krajowym i międzynarodowym. W centrum miasta wyrosły okazałe biurowce, siedziby krajowych i międzynarodowych banków i zarządów spółek oraz w związku z rozwojem usług hotelowych – luksusowe hotele. Zmienił swe oblicze dworzec kolejowy, który stał się nowoczesnym centrum komunikacyjnym połączonym z galerią handlową. Rozwijają się ulice

handlowe np. 3 Maja. Powstały również charakterystyczne dla metropolii osiedla typu *gated community*.

Na mniejszą skalę zmiany zachodzą również w Gliwicach, Chorzowie i Sosnowcu. Tam – podobnie jak w Katowicach realizowane są projekty metropolitalne dla biznesu, administracji, kultury i nauki. Pojawiły się również instytucje kultury o zasięgu krajowym (np. orkiestry, opera, operetka, teatry, muzea, parki rozrywki), wydarzenia (np. kongresy, koncerty, festiwale, koncerty, wystawy, targi, imprezy sportowe), rangi międzynarodowej oraz obiekty sportowo-rekreacyjne (pola golfowe, parki wodne, sfera e-sportu) (Zuzańska-Żyśko, 2016). Wzrosła atrakcyjność obszarów rekreacyjnych zarówno w otoczeniu konurbacji jak i w jej obrębie: Parku Krajobrazowego Cysterskie Kompozycje Krajobrazowe Rud Wielkich, parku w Świerklańcu oraz Parku Śląskiego (d. Wojewódzki Park Kultury i Wypoczynku im. gen. Jerzego Ziętka).

Tab. 2. Potencjał kulturowy oraz wybrane atrakcje turystyczne w konurbacji górnośląskiej

L.p.	Miasto	Potencjał kulturowy związany z symbolicznymi funkcjami metropolitalnymi*	Wybrane atrakcje turystyczne**
1	Będzin		Zamek w Będzinie (XIV).
2	Bytom	Opera Śląska, Pole golfowe.	Muzeum Górnośląskie, EC Szombierki, Górnośląskie Koleje Wąskotorowe, Dolomity Sportowa Dolina.
3	Chorzów	Legendia Śląskie Wesole Miasteczko	Szyb Prezydent, Kompleks Szytgarka, Park Śląski (Legendia Śląskie Wesole Miasteczko, Śląski Ogród Zoologiczny, Planetarium Śląskie, Muzeum Górnośląski Park Etnograficzny, Stadion Śląski), Śląski Park Linowy, Kolej Linowa Elka.
4	Czeladź		Galeria Sztuki Współczesnej Elektrownia.
5	Dąbrowa Górnicza	Zespół 4 jezior „Pogoria”.	Kopalnia Ćwiczebna Muzeum Miejskiego „Szytgarka”.
6	Gliwice	Gliwicki Teatr Muzyczny.	Radiostacja Gliwice, Muzeum Techniki Sanitarnej, Oddział Odlewnictwa Sanitarnego - Nowe Gliwice, Palmiarnia Miejska, Dom Pamięci Żydów Górnośląskich – Muzeum w Gliwicach, Arena Gliwice, Zamek Piastowski.

7	Katowice	Filharmonia Śląska, Hala Widowiskowo-Sportowa „Spodek”, Strefa Kultury: Międzynarodowe Centrum Kultury, Muzeum Śląskie, Narodowa Orkiestra Symfoniczna Polskiego Radia, Centrum Targowe FairExpo (Międzynarodowe Targi Katowickie), Silesia City Center.	Osiedle Giszowiec, Osiedle Nikiszowiec, Galeria Szyb Wilson, Muzeum Hutnictwa Cynku – Walcownia, Fabryka Porcelany.
8	Mysłowice		Centralne Muzeum Pożarnictwa.
9	Piekary Śląskie		Bazylika Piekarska – ośrodek kultu maryjnego na Górnym Śląsku.
10	Ruda Śląska	Park wodny.	Kolonia Robotnicza Ficusus.
11	Siemianowice Śląskie	Pole golfowe.	Park Tradycji.
12	Sosnowiec	Centrum Targowo- Konferencyjne EXPO-Silesia.	Stok Śródula, Egzotarium.
13	Świętochłowice		Wieża KWK Polska.
14	Tarnowskie Góry		Kopalnia rud ołowiu, srebra i cynku w Tarnowskich Górach oraz system gospodarowania wodami podziemnymi, od 2017 r. na Liście Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Dziedzictwa Przyrodniczego UNESCO (Zabytkowa Kopalnia Srebra, Sztolnia Czarnego Pstrąga), Park Wodny, Górnośląskie Koleje Wąskotorowe, Cmentarz Żydowski.
15	Tychy		Muzeum Tyskich Browarów Książęcych, Browar Obywatelski.
16	Zabrze	Filharmonia Zabrzeńska.	Sztolnia Królowa Luzia, Kopalnia Guido, Szyb Maciej.

* na podstawie E. Zuzanska-Żyśko (2016)

** opracowanie własne

Rozwijająca się przestrzeń kultury, sportu i rekreacji łączy się z przestrzenią turystyczną, poszerza ją i uatrakcyjnia (tab. 2). To powoduje, że miasta konurbacji górnośląskiej stają się atrakcyjne dla szerokiego spektrum turystyki kulturowej. Kluczowe miejsce zajmuje turystyka kulturowa oparta na dziedzictwie historycznym, kulturowym i gospodarczym Górnego Śląska i Zagłębia. Ponadregionalne znaczenie mają niewątpliwie atrakcje turystyczne na Szlaku Techniki Województwa Śląskiego będące spuścizną industrialną konurbacji górnośląskiej (tab. 2). Ważnym,

ponadregionalnym wydarzeniem stała się Industriada. Dynamicznie rozwija się turystyka postindustrialna, sentymentalna, biznesowa oraz kongresowa.

Podsumowując można stwierdzić, że w miastach konurbacji górnośląskiej górnictwo węgla kamiennego oraz hutnictwo żelaza nie są dominującymi działami przemysłu. Na miejscu zlikwidowanych kopalń wyrosły centra handlowe, rozrywkowe kulturalne lub nowoczesne osiedla mieszkaniowe. W przemyśle rozwinięto tradycyjne działy przemysłu np. produkcję maszyn i urządzeń, wyrobów chemicznych z wykorzystaniem nowoczesnych technologii. Dotyczy to również wytwarzania energii elektrycznej. Pojawiły się również nowe działy przemysłu, szczególnie w Katowickiej Specjalnej Strefie Ekonomicznej np. produkcja samochodów i osprzętu motoryzacyjnego, artykułów spożywczych, szklarskich, sanitarnych, papierowych, opakowań oraz wyrobów z drewna. Metropolizacja przyczyniła się do rozwoju usług, co w efekcie odwróciło tradycyjne relacje w zatrudnieniu pomiędzy odsetkiem pracujących w usługach i w przemyśle. Warto podkreślić rozkwit usług w zakresie finansów, doradztwa, zarządzania, handlu, hotelarstwa i rekreacji. Rozwinęła się także turystyka, zwłaszcza turystyka postindustrialna.

Łódź – nowe oblicze miasta

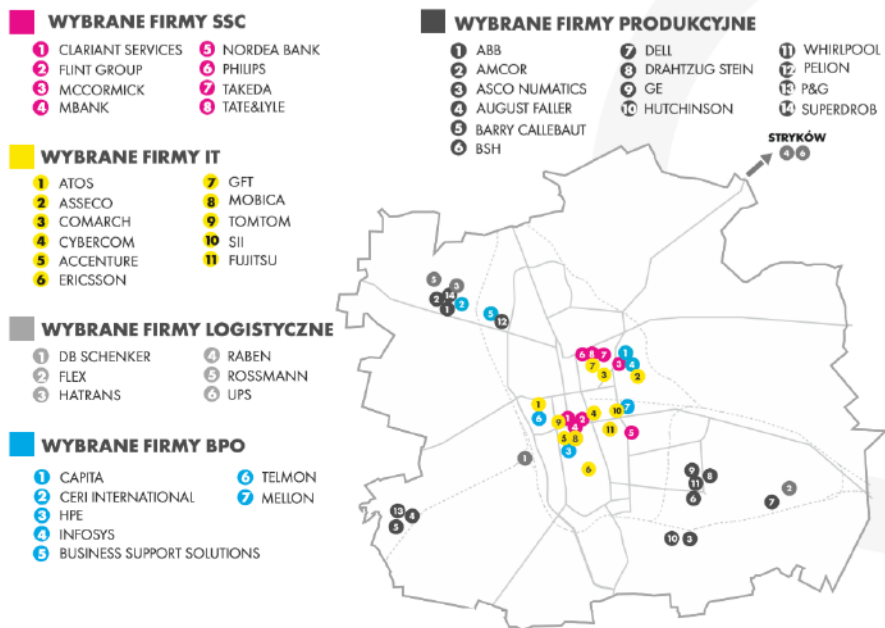
Po niespełna 170 latach zakończyła się historia Łodzi jako największego w kraju i jednego z czołowych w Europie ośrodków przemysłu włókienniczego i tekstylnego. Rok 1989 zapoczątkował w ówczesnym drugim co do wielkości mieście w Polsce zmiany gospodarcze, które po 25 latach transformacji gospodarczej odmieniły wizerunek tego miasta.

Historia wielkoprzemysłowej Łodzi rozpoczęła się w 1820 r., gdy władze Królestwa Polskiego wyznaczyły niewielkiemu, prowincjonalnemu miastu rolę ośrodka tkacko-sukienniczego w mazowiecko-kaliskim ośrodku przemysłowym. W kolejnych latach rozwijały się manufaktury (1820–1840), a po 1840 r. przemysł fabryczny (Jakóbczyk-Gryszkiewicz, 2011). Szczególnie żywiłowy rozwój przemysłu nastąpił w związku z rewolucją techniczną. Zapoczątkował go w 1838 r. Ludwik Geyer, który w swej fabryce włókienniczej (tzw. Białej Fabryce) uruchomił pierwszą w Łodzi maszynę parową. W kolejnych latach potęgę Łodzi budowali przemysłowcy: Izrael Poznański, Karol Scheibler, i Henryk Grohmann. Ich imperia włókienniczo-bawełniane należały do największych zespołów przemysłowych w Europie. Nieco w cieniu tych gigantów pracowały fabryki Bidermanna, Herbsta, Geyera, Kunitzera. Łódzkie tekstylia zdominowały rynek Królestwa Polskiego. Dużą część produkcji eksportowano do Rosji i Chin.

Wraz z rozwojem przemysłu powiększała się ludność miasta. Początkowo do Łodzi napływali tkacze z Wielkopolski, Śląska, Saksonii, Brandenburgii, Czech i Moraw. Nieco później miasto przyciągnęło przemysłowców – głównie niemieckich Żydów dysponujących ogromnym kapitałem. Wyrosły wielkie tkalnie, przędzalnie, pojawiły się banki, towarzystwa ubezpieczeniowe oraz rezydencje ich właścicieli. Wielki przemysł spowodował żywiłowy napływ ludności do „ziemi obiecanej”. W ciągu stu lat Łódź liczbą ludności wzrosła z 800 (w 1823 r.) do 300 tys. W 2. poł. XIX w. Łódź pod względem liczby mieszkańców była drugim po Warszawie miastem na ziemiach obecnej Polski (Jakóbczyk-Gryszkiewicz, 2011). Kulturowe oblicze tego

miasta tworzyli przede wszystkim Polacy, Niemcy, Żydzi, a także: Rosjanie, Romowie, Czesi, Ormianie, Francuzi, Belgowie i Anglicy. W 1939 r. Łódź liczyła 680 tys. mieszkańców, z których 57% stanowili Polacy (Barwiński, 2017).

Dominacja przemysłu włókiennictwa w łódzkiej gospodarce utrzymywała się do roku 1989, niezależnie od sytuacji politycznej i gospodarczej. U progu transformacji gospodarczej inne gałęzie przemysłu miały mniejszy udział w strukturze produkcji przemysłowej, a łódzki przemysł zatrudniający 171 tys. osób (1990) dominował nad usługami (Jakóbczyk-Gryszkiewicz, 2011). Wraz z wprowadzaniem gospodarki rynkowej rozpoczął się regres produkcji włókienniczej w Łodzi. M. Barwiński (2017) jako główne przyczyny tego procesu wskazuje: przejście na rozliczenia dewizowe w handlu zagranicznym, utrata rynku wschodniego w wyniku pogorszenia się relacji politycznych z ZSSR oraz masowy import tanich wyrobów włókienniczych z Azji. W konsekwencji tych niekorzystnych zjawisk u progu XXI w. nastąpił upadek przemysłu włókienniczego oraz zmniejszenie zatrudnienia w łódzkim przemyśle do poziomu 30% ogółu pracujących. Przewyciężanie skutków gospodarczych i społecznych kryzysu lat 90-tych nastąpiło w pierwszej dekadzie XXI w. (Stawasz, Banachowicz, 2011). Współczesne oblicze Łodzi kształtują usługi oraz nowoczesne działy przemysłu.

Ryc. 1. Firmy produkcyjne i usługowe w Łodzi działające w 2017 r.

Źródło: Łódź – potencjał rozwojowy miasta i możliwości wzrostu (2017).

liderem nowoczesnych usług dla biznesu i centrów nowoczesnych technologii z zakresu konsultingu, finansów, księgowości, zarządzania ryzykiem, logistyką. W Łodzi znajduje się 71 centrów BPO/SSC, IT oraz R&D (ryc. 1). W Łodzi swoje siedziby mają m.in. centra obsługi GE Mony Bank, mBank. Firma Infosys dostarcza usługi doradztwa biznesowego i technologicznego, outsourcingu i IT dla klientów

z całego świata. Wizytówką łódzkich usług jest także Expo-Łódź (d. Międzynarodowe Targi Łódzkie) organizujące wydarzenia branżowe, spotkania biznesowe, szkolenia, konferencje, seminaria, imprezy rozrywkowe, koncerty, festiwale. Dynamicznie rozwija się hotelarstwo, gastronomia i turystyka. W Łodzi powstały liczne galerie handlowe np. Łódzka, Sukcesja, centra handlowe Port Łódź oraz handlowo-rozrywkowe Manufaktura.

Łódź jako ośrodek nowoczesnego przemysłu: W 2015 r. w przemyśle zatrudnionych było 22,6% pracujących (*Statystyka Łodzi*, 2016). W strukturze podmiotów gospodarczych 11,1% związanych było z przemysłem produkującym głównie: wyroby z gumy i tworzyw sztucznych, artykuły spożywcze, wyroby tekstylne, wyrobów z metali, odzieży, mebli, środków transportu, maszyn i urządzeń, komputerów, urządzeń elektronicznych i optycznych. Bardzo prężna jest też poligrafia (Łódź – potencjał rozwojowy miasta i możliwości wzrostu, 2017). W Łodzi swoją największą fabrykę ma Gillette; sprzęt AGD produkują Merloni Indesit, Bosch/Siemens oraz Whirlpool, aparaturę elektryczną i systemy energetyczne wytwarza ABB, komputery produkuje DELL, farmaceutyki PELION; AMCOR wytwarza opakowania i z tej samej branży opakowania dla farmacji August Faller. Chemię budowlaną produkuje znana firma Atlas S.A. (ryc. 1).

W Łodzi produkuje się również czekoladę i wyroby czekoladowe (Barry Callebaut), maszyny (Asco Numatics), artykuły chemiczne (Hutchingson). Z producentami AGD współpracuje Drahtzug Stein wytwarzający koszyczki druciane do piekarników, zmywarek itp. W Łodzi największą w Europie fabrykę produkującą kosmetyki ma Procter & Gamble.

Pośród wymienionych gigantów znajdują się również liczne, małe zakłady produkujące odzież. Spośród dawnych firm przetrwały Zakłady Tekstylno-Konfekcyjne „Teofilów” S.A. szczytujące się czterdziestoletnią tradycją produkcji najlepszych polskich dzianin. Inna firma produkująca odzież, znana łódzka marka – Próchnik S.A. niedawno ogłosiła upadłość.

Łódź jako ośrodek akademicki: Łódź jest szóstym pod względem liczby studentów ośrodkiem akademickim w kraju i 3 pod względem liczby kierunków studiów. W 2017 r. w 21 szkołach wyższych (w tym 15 niepublicznych) studiowało 76,4 tys. studentów (*Statystyka Łodzi*, 2016). Największymi łódzkimi uczelniami są: Uniwersytet Łódzki (33,2 tys. studentów), Politechnika Łódzka (18,7 tys. studentów) oraz Uniwersytet Medyczny (8,8 tys. studentów). Największą niepubliczną szkołą wyższą jest Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna (2,5 tys. studentów).

Wśród uczelni artystycznych poczesne miejsce zajmuje Wyższa Szkoła Filmowa, Telewizyjna i Teatralna im. Leona Schillera, której mury opuścili słynni twórcy kina, m.in. Andrzej Wajda, Roman Polański, Krzysztof Zanussi i Krzysztof Kieślowski. Drogi nauki i biznesu krzyżują się w Technoparku Łódź. To miejsce, gdzie firmy wykorzystują się olbrzymi potencjał firm, łódzkich uczelni i dokonuje się transfer nowoczesnych technologii ze sfery nauki do sfery biznesu (lodzakademicka.info).

Łódź jako ośrodek turystyczny (centrum krajoznawcze): Od 2015 r. Łódź jest pomnikiem historii – jako wielokulturowy krajobraz miasta przemysłowego. Miasto w doskonały sposób wykorzystuje dziedzictwo kulturowe w promocji turystycznej, rozwijając szerokie spektrum turystyki kulturowej. Promując się jako „ziemia obiecana” nawiązuje do burzliwego rozwoju jako miasta wielkoprzemysłowego. Ekspozując zrewitalizowane obiekty poprzemysłowe rozwija turystykę postindustrialną

(np. Centrum Manufaktura, Księży Młyn, Centrum Techniki EC1, Biała Fabryka, Dętka). Jako stolica polskiej secesji Łódź odsłania pałace, wille i kamienice secesyjne – wybitne dzieła Hilarego Majewskiego (np. przy ulicy Piotrkowskiej, pałac Izraela Poznańskiego, czyli „łódzki Luwr”, Kindermanna, Scheiblerów, Herbst). Turyści poznają Łódź jako miasto dialogu czterech kultur. Wielokulturowość wpisana jest w krajobraz miasta również poprzez nazwy placów i ulic, świątynie katolickie, protestanckie i katolickie, cmentarze (np. zespół cmentarzy przy Ogrodowej, nekropolia żydowska). Rokrocznie w Łodzi odbywa się Festiwal Czterech Kultur. Łódź jako polski Manchester – określenie odnoszone jest do żywiłowego rozwoju przemysłu włókienniczego, czego zapisem są budynki dawnych fabryk. Atrakcyjność Łodzi jako ośrodka turystyczne podnoszą zrealizowane, udane projekty rewitalizacyjne. Są nimi przede wszystkim: ul. Piotrkowska, Manufaktura, Księży Młyn, Centrum Nauki i Techniki EC1.

W dziedzictwo kulturowe Łodzi wpisuje się również sztuka filmowa oraz osiągnięcia Państwowej Wyższej Szkoły Filmowej i Telewizyjnej, której absolwentami są m.in.: Andrzej Munk, Kazimierz Kutz, Witold Sobociński, Kazimierz Karabasz, Jerzy Wójcik, Roman Polański, Adam Holender, Jerzy Skolimowski, Janusz Gajos, Andrzej Wajda, Krzysztof Zanussi, Krzysztof Kieślowski, Sławomir Idziak, Jan Machulski i Jerzy Antczak. Upamiętnia ich i wiele innych postaci polskiego kina Aleja Gwiazd, która podobnie jak: ławeczka Tuwima, kuferek Reymonta, fortepian Rubinsteina oraz fotele Stefana Jaracza, łódzki lampiarz, stolik twórców wielkoprzemysłowej Łodzi i pomnik łodzian przełomu tysiącleci – tworzy swoisty szlak kulturowy Pietryny. Atrakcją turystyczną są łódzkie plenery filmowe, jedyne w Polsce Muzeum Kinematografii oraz zamknięte (niestety) Muzeum Animacji Se-ma-for. Postaci z tej wytwórni znajdują się na szlaku Łodzi bajkowej z Misiem Uszatkim, Zaczarowanym Ołówkiem, kotem Filemonem. Tak więc HollyŁódź oferuje wiele atrakcji turystycznych. Jest to miasto filmu, które włączone zostało do sieci Miast Kreatywnych UNESCO.

Łódź miastem kultury i zieleni: Łódź jest ponadregionalnym ośrodkiem kultury. Wśród placówek kulturalnych bryluje Teatr Wielki. Działają też teatry dramatyczne, muzyczne i eksperymentalne oraz Filharmonia Łódzka im. Artura Rubinsteina. Łódź szczyci się kilkudziesięcioma muzeami, a wśród nich jednymi w Polsce – Muzeum Włókiennictwa i Muzeum Kinematografii. Historię i tradycję miasta utrwala Muzeum Miasta Łodzi.

Każdego roku w Łodzi odbywa się kilkanaście festiwali o zasięgu międzynarodowym. Z dziedzictwem miasta związany jest Festiwal Czterech Kultur oraz Międzynarodowy Festiwal Fotografii. Szeroki zasięg mają również: Łódź Biennale, Międzynarodowy Festiwal Komiksu i Gier, Łódź Design Festival oraz Transatlantyk.

Łódź jest miastem parków i podmiejskich lasów. W granicach miasta znajduje się 71 parków. Największym z nich jest Park Źródlika założony w 1840 r. jest pomnikiem przyrody i pomnikiem historii. Znajduje się w nim palmiarnia będąca częścią Łódzkiego Ogrodu Botanicznego. Miasto otaczają lasy. Najrozleglejszym jest Las Łągiwnicki otaczający miasto od północnego wschodu. Parki wraz i miasto lasami miejskimi są strefę rekreacyjną miasta. Dodatkowym walorem wielu parków są strumienie oraz stawy powstałe poprzez spiętrzenie wody. Strumienie będące walorem przyrodniczym miasta pozostają niewykorzystanym składnikiem jego turystycznego potencjału (Jędruszkiewicz, Moniewski, 2015).

Łódź w pierwszych dekadach XXI w. przeobraziła się z ośrodka przemysłu włókienniczego w miasto z nowoczesnymi usługami i przemysłem, których rozwój oparty jest o potencjał naukowy miasta – jednego z czołowych ośrodków akademickich w Polsce. Miasto jest znaczącym na turystycznej mapie Polski centrum krajoznawczym, którego atrakcyjność oparta jest na wielokulturowym krajobrazie – dziedzictwie będącym spuścizną burzliwego rozwoju miasta na przełomie XIX i XX w. W Łodzi tradycja utrwalona w krajobrazie miejskim łączy się z metropolitalną nowoczesnością.

Wnioski końcowe

Edukacja regionalna zajmuje istotne miejsce w kształceniu geograficznym na wszystkich poziomach edukacji. Stąd kluczowa rola w kreowaniu współczesnego wizerunku regionu oraz przewyżczania stereotypów w tym zakresie spoczywa na nauczycielu. Na przykładzie miast konurbacji górnośląskiej oraz Łodzi przedstawiono nie tylko głębokie zmiany strukturalne ich gospodarki, oraz zasygnalizowano najważniejsze zmiany w krajobrazie miejskim, które nastąpiły wraz z rozwojem funkcji metropolitalnych. Obecnie dawne ośrodki przemysłowe rozwinęły nowoczesne usługi i przemysł. Szczególnie miejsca zajęły usługi wyższego rzędu dla biznesu i centrów nowoczesnych technologii z zakresu konsultingu, finansów, księgowości, zarządzania ryzykiem i logistyką. Miasta stały się ośrodkami kulturalnymi oraz handlowymi o zasięgu regionalnym lub międzynarodowym. W ich krajobrazie na terenach poprzemysłowych pojawiły się rozległe centra handlowe lub handlowo-rozrywkowe oraz nowoczesne kompleksy mieszkalne. Miasta postawiły na turystykę, zwłaszcza kulturową opartą na dziedzictwie industrialnym oraz turystykę biznesową, kongresową i eventową.

Literatura/references

- Barwiński M. (2017). *Rozwój przestrzenny oraz przemiany funkcjonalne i społeczne Łodzi – uwarunkowania geograficzno-polityczne*, <https://mengov.pl> (dostęp 21.09.2018).
- Crompton, J. L. (1979). An assessment of the image of Mexico as a vacation destination and the influence of geographical location upon that image. *Journal of Travel Research*, 18, 18–23.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J. (2011). Łódź u progu XXI wieku. *Studia miejskie*, 4, 131–138.
- Jędruszkiewicz J, Moniewski P. (2015). Ślady industrialnej przeszłości Jasienia w przestrzeni turystycznej Łodzi. *Turyzm*, 25 (2), 37–47.
- Łódź – potencjał rozwojowy miasta i możliwości wzrostu*, Biuro Strategii Miasta, Łódź, Urząd Miasta Łodzi, 2017.
- Michałowski A. (red.). (2002). *Krajobraz kulturowy Łodzi i województwa łódzkiego w nauczaniu młodzieży, warsztaty dla nauczycieli i metodyków*, Warszawa, Ośrodek Zabytkowego Krajobrazu. Narodowa Instytucja Kultury.
- Myga-Piątek U. (2012). *Krajobrazy kulturowe, aspekty ewolucyjne i typologiczne*, Katowice, Uniwersytet Śląski.
- Plit J. (2016). Krajobrazy kulturowe Polski i ich przemiany. *Prace Geograficzne IGiPZ*, 253.

- Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w 2017 r.* Warszawa, Główny Urząd Statystyczny, 2018.
- Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej.* Warszawa, Główny Urząd Statystyczny, 2018.
- Statystyka Łodzi.* Łódź, Urząd Statystyczny w Łodzi, 2016.
- Stawasz D., Banachowicz B. (2011). Łódź po 20 latach transformacji – osiągnięcia i perspektywy dalszego rozwoju. *Studia Miejskie*, 4, 139–152.
- Szczęśna J. (2010). Koncepcja edukacji krajobrazowej na poziomie szkolnym w odniesieniu do kierunków nauki o krajobrazie. *Annales UMCS, LXV*, (1), 210–257.
- Szromnik, A. (2016). *Marketing terytorialny. Miasto i region na rynku*, Warszawa, Wolters Kluwer Polska.
- Tkocz M. (2015). Tradycyjny okręg przemysłowy z perspektywy 25-lecia funkcjonowania w gospodarce rynkowej w Polsce. Przykład Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 29, (4), 112–126.
- Zuzańska-Żyśko E. (2016). *Procesy metropolizacji. Teoria i praktyka*, Warszawa, Wyd. Nauk. PWN.
- Żemła M., Szubert M. (2018). *Wizerunek miast konurbacji górnośląskiej – wyzwanie przełamywania stereotypów*, (w druku).

Strony internetowe:

<http://lodzakademicka.info>

Notka biograficzna o autorze: Mariusz Szubert, dr hab., absolwent geografii na Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie. Doktor habilitowany nauk o Ziemi w zakresie geografii, profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, kierownik Zakładu Turystyki i Badań Regionalnych. Autor kilkudziesięciu publikacji naukowych z zakresu paleogeografii Wyżyny Woźnicko-Wieluńskiej, geostatystyki oraz geografii turystycznej Polski i krajoznawstwa. Autor podręcznika do geografii wydawanych przez Wyd. Nowa Era: Planeta Nowa dla 3. klasy gimnazjum (2004-2019) oraz współautor podręcznika do geografii Planeta Nowa 7 dla uczniów szkoły podstawowej. Główne zainteresowania naukowe: paleogeografia Wyżyny Woźnicko-Wieluńskiej, turystyka przyrodnicza i kulturowa w Polsce.

Biographical note of author: Assoc. Prof. Mariusz Szubert Ph.D is the head of tourism and regional research department. The author of several research articles. Mostly focused on paleogeography of Woźnicko-Wieluńska upland, geostatistics, tourism geography of Poland, and Heritage tourism. His main research interests are: paleogeography of Woźnicko-Wieluńska upland, nature and cultural tourism. He is also the author of students book for geography classes.

adres/address:

Instytut Geografii
Zakład Turystyki i Badań Regionalnych
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków, Polska
e-mail: mariusz.szubert@up.krakow.pl